

ՄԱՍԵԱՅԱՂԱԿԻ

ԱԻԵՏԱԲԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

Ա. ԿԵՆՅԱՂՕԳՈՒՏ ԲԱՆՔ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻՆ ՇՓՈԹՈՒԹԵԱՆՅԸ ՎՐԱՅ ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՄՔ

Թեպետ եւ Մասեաց Աղանւոյն բերնէն աւետար խաղաղութեան ձիւքնին ոչ երբեք պակաս պիտի ըլլար, բայց ցաւալի հարկ մըն է ըսելը թէ ստիպուած է երբեմն տրտմութեամբ դիմելու հայրենասիրաց գիրկը՝ իր սրբասէր ոտուրներուն դադարէմը չգտած ըլլալով։ Քանի որ հով, փորորիկ, աշկոծութիւն, խռովութիւն, փայլակ, կայծակ, սասանութիւն, սրածութիւն, բոյրովին չեն դադրած Հայաստանի երեսէն, այսպիսի դժբաղդութիւններ երբ պատահին՝ զարմանք պիտի չըլլայ։ Սակայն մեր պարտքն է՝ նաեւ տրտմական դիպուածներուն մէջ մխիբարութեան նիւթ մը փնտռել, եւ ներկայ թշուառութիւններէն ետեւ ապագայ երջանկութեան յոյսեր սնուցանել։

Արդարեւ տխրական, դժբաղդ եւ ողբալի դեպքեր այն շփոթութիւնն որ եղաւ Մուրատեան ազգային վարժարանին մէջ այս ամիս. անոր ար-

ձագանգէն ընդացին արդէն բոլոր ազգասիրաց ականջները, օտարաց զարմանք՝ եւ ծանօթից անհնարին վիշտ, մեծամեծաց զայրոյթ եւ տկարաց զայրակոյրիւն պատճառելով։ Վասն զի չէր կարծուեր որ կրօնական սուրբ կապերով կապուած ընկերութիւն մը՝ որ Միաբանութիւն անունը գրեթէ սեպհականեր է իրեն, այսպիսի պժգալի օրինակ տար անմիաբանութեան, տարածայնութեան, կոռույ, խռովութեան, բռնութեան, անգրութեան, եւ ամեն տեսակ ատելի եւ ցաւալի կիրքերու... Եւ սակայն դառն ճշմարտութիւն մըն է եղածը։ Տարածուեցաւ զոյժը արեւմտքէն մինչեւ արեւելք, խափանելու ճար չկայ. ընդ հակառակն՝ ամեն կողմանէ ստիպում մըն ալ կայ որ այս շփոթութեանց բուն պատճառները հասկըցուին, եւ ըստ կարի շուտով, որպէս զի ազգայնոց տխուր խորհրդածութիւնները՝

զագգը կամ մեկգմեկ նախատելով եւ ամօր Հայ անուան ըսելով միայն չվերջանան, այլ իմացութիւն արդարութիւն մը կայ հայաժողովում, ճշմարտութիւն մը կայ ծածկուած, անմեղութիւն մը կայ դատապարտուած, իրաւունք մը կայ ոտքի տակ առնուած՝ նաեւ այս դիպուածիս մէջ. որով թէ որ հայաժողովներուն գործողութիւնը վիշտ պատճառեալ ազգասէր սրտից, գոնէ հայաժողովը առաքինութիւնն ալ քիչ մը մխիթարեալ գտնուի:

Այո, Մուրատեան վարժարանին այս աշխարհագրով խոռոչութեանը մէջ ալ տեսնուեցաւ յայտնապէս որ Հայոց ազգիս մէջ դեռ կան եղեր այնպիսի սակաւագիւտ անձինք որ իրենց կեանքը ազգին համար դրել են մինչեւ վերջը, եւ արդէն այնչափ վարժեք են բարիք ընելու ազգայնոց որ զրկանք եւ բռնութիւն չկայ եղեր որ կարող ըլլայ գտնուի իրենց գովելի նպատակէն զատել հեռացրել: Դեռ կան եղեր հետեւողք եւ քիչ շատ նմանողք երանելի Թարգմանչացի մերոց եւ Հայրապետաց, Խորենացւոյն եւ Նիդիլի, Ղազարայ եւ Նարեկացւոյն, Գրիգորիսեանց եւ Ներսիսեանց: Եւ երբ անոնց փառքը անաղօտ, յիշատակը անմոռաց եւ արդիւնքը անկորուստ մնաց, ինչո՞ւ համար այս վերջնոցս արդիւնքն ալ նոյն հատուցումը պիտի չունենայ՝ երբ մինչեւ ի սպառ արիւնքն իրենց նահատակութեանը մէջ:

Այս է ուրեմն այն ցաւազին դիպուածոց մի միայն մխիթարական մասը՝ թէ որ բոլոր չէ տրուած ազգասէր սրտից աւելի ալ մխիթարութեանց յոյս ունենալ անոնցմէ: Եւ սակայն ո՞ր գիտէ, զուցէ այն Ամենակալ Տէրն որ լաւ գիտէ ի չարեաց անակնկալ բարիք հանել՝ երջանկութիւն մը պատրաստեք է մեր ազգին, բոլոր տալովն որ այսպիսի աշխարհայեցողութիւններ մինչեւ հիմայ ալ պատահին իրեն մէջ: Գուցէ այն Անձն որ երեսուն տարի առաջ՝ — մինչդեռ այժմու բոլոր արդիւնքները չէր ցուցուցած, — ուրիշ շատերէն ի գտա՝ հանձարեղ բանաստեղծի մը իրաւացի խրախուսանացը արժանի եղեր էր, ո՞ր գիտէ կրտսմ՝ զուցէ քիչ ժամանակէն անհամար բազմութիւն գտնէ ներկայ եւ ապագայ երախտագետ սրտերու, որ քան զամենայն բանաստեղծութիւն ճշմարտախօս են եւ հաստատուն:

Այն բանաստեղծին Խրախուսը դնենք հոս, որպէս զի ընթերցողք ալ նաեւ անկէջ կարենան գուշակել եղած արդեանց սահմանեալ պսակներուն փառաւորութիւնը.

Ի ԲԱՐԵՄԱՂԹՈՒԹԻՒՆ

ՀՆԳԻՎԱՅԻՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ

Վ. ՏԵԱՌՆ Հ. ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԹԷՌԴՈՐԵԱՆ

Ի ԲԱՐԵՌՅԱՆ.

Ոչ ինչ տրկար քան զմարդ երկիր սնուցանէ,
Բերդողանայր մեռնան երգեաց շնչեալ սիւզ ի յերկնէ.

Նոյն շունչ այսօր ինձ ազդեաց
Տարփողել յունկն աշխարհաց,

Ոչ ինչ երկիր կրէ ճրգօր քան ըզմարդ.
Չոր թէ ի լանջ պղղընձի Արիւրիւն վառէ ի մարտ,
Չէ եւ ի տիպ մահացութի,
Այլ անմահից ի կարգի:

Սա գտիեզերս զեղապստակ պըճնեցոյց,
Հոյլ քաղաքաց ընդ երեք ամբարտակեալ պըճ կանգնեցոյց.
Վայրագաստուն ազգ մարդկան
Յիմաստ ի բան զօրացան:

Սա պընդէ զջիւս առաքինոյն յասպարես
Ըզնոր, ըզտուր, ըզտարերս յակըն դընել, կալ ի հանդես,
Եւ զլոց եւ վեր փոռ մարմին
Վառէ ի լոյս պըսակին:

Որում ի սիրտ գուր զեղեցիկ մարդկութեան
Եւ սեր ազգին բորբոքի, տեղւոյն պարձանք, պատիւ ինքեան,
Ո՞ր է նըմին բոց անանց
Կամ ո՞ր պարիսպ անբախանց:

Եւ մանաւանդ թէ տեսնէ առաջի
Ձեռակալցացրն բանակ ձայն ի խրախուս հորեալ ուղի,
Չյաղրող արեան ճապաղիս
Պըսակ զիտէ վարդենիս:

Արիական այս սիրտ ճրգօր առաջիկ
Ըզբեզ զինեաց նահատակ ընդ լոյժ կոնակս ելեալ մարտիկ
Ծագէ ի ծագ աշխարհի
Թափ անցանել ի վտանգի:

Պըսակաղիր քո կէտ արփին երկնանձն,
Լուր անտի զու գնախաճարց երգեալ խրախուս ձայնիւ վըսն.
Հայկ կառուցող հայրենեաց
Ըզբեզ որդի դաւանեաց.

Պարբերն արբուն եւ ցանկալին քո Սահակ,
Մըխիթարայ գորավարք՝ քեզ հարկանեն փողոց հրօշակ.
Լեր դու կըցորդ անմահից,
Գահուն նոցա բարձակից:

Տես արդէն տես ի տրկուր դեմս հայրենեաց
Քաղցրը շողեալ ըզմարդն որդեգորով քո զըզուանաց,
Եւ զյոյս առատ քում երկոց
Շտեմարանեալ յիւր ի ծոց:

Յուշ քեզ տարջիւր ըզնոգնունչ զայն դըրուագ,
Թէ որ տանին սերմանիս լալով երբան ողբանըագ.
Գալով զայցեն ցընձալով
Լիազիրկ մեծ որայով:

Ի 27 Մարտի, 1824.

Երգեաց յանպատրաստից
Հ. ԱՐՄԷՆ ԱՆԹԻՄՈՍԵԱՆՅ:

Երբ բանաստեղծին ճարտարութիւնը գէթ այնչափ միայն տրուած ըլլար մեզի՝ որչափ որ տրուած

¹ Տես Ապրիլի ամսագրոյն 78-87 երեսները:

² Հաս ինքնագիր բնագրի քերթողին:

էանոր Գիւցազնին արդեանցը ծանօթութիւնը, գեղեցիկ պարտք մը կրնամարեմք ցուցնել նիմաքէ շատ աւելի շքեղ՝ շատ աւելի փառաւոր էր Թեոդորեան Հ. Սարգիս վարդապետին արիական նահատակութիւնը ընդդէմ ալեկոծեալ կրից եւ մրրկաց՝ քան քէ հնդկային ճանապարհորդութեան մէջ ընդդէմ ովկիանոսի փրփրադէզ ալեաց. շատ աւելի վսեմէր նոյն ազգասիրին Մուրատեան վարժարանին դռնէն դուրս մնալը ամեն բանէ զուրկ եւ կողոպուտ, քան քէ սուրբ Պապարու վանքին դռնէն ներս մտնելը (1855ին) վիագիրկ մեծ որայով... Եւ քէ որ բանաստեղծը անմահից կարգը կընրաւիւրէր արդէն այնպիսի մեծագործութեան մը ձեռք զարնողը, չենք գիտեր քէ ինչ պիտի ըսէինք մենք՝ երբոր տեսանք քէ այն գործը ամենայն յաջողութեամբ եւ աննկուն արիութեամբ ի գլուխ հանելէն ետեւ, փոխանակ լուսափայլ պսակով գլուխը զարդարելու՝ իրեններէն նախատինք եւ գրպարտութիւն եւ հալածանք կըրեց : Ձենք գիտեր ինչ պիտի ըսէր, կամ քէ ինչ կըսէ այս բաներս տեսնելով՝ Հայկ կառուցող հայրենեաց, Պարբեան Գրիգոր, ցանկային Սահակ, եւս եւ Մխիթարայ զօրավարք (բայց ոչ գէներէկցքն), եւ բովանդակ իսկ տխրադէմ Հայրենիք...

Նա ինքն Թեոդորեան վարդապետը երբ քանի մը տարի առաջ առ Մխիթարեանց այժմու առաջնորդը զրելով, եւ անոր պատճառաւ ազգին մէկ մասին զլխուն եկած նոր նոր խեղճութիւններն ողբալով կըսէր. « Ո՛վ տարաբաղդ ազգ Հայոց, « մինչեւ ցերբ արժանի վնիցիս ողբոց Մովսիսի « Խորենացոյ » — կրնար արդեօք երեւակայել քէ ինքն որ այն ողբերուն իսկական պատճառները վերցընելու աշխատելով անցուցեր էր իր պատուաւոր կեանքը, նշն առաջնորդին ձեռքովը օտարազգի զինուորաց պիտի մատնուէր որ ելլէ հեռանայ իր հայրենասիրութեան գործարանէն...

Բայց վերջացընենք իսո խօսքերնիս. բողոնք որ այն իմաստութեան կիսակործան տաճարին քարինքն աղաղակեն, եւ իրենց արձագանգները

հայկազեան սրտից ներկայ եւ ապագայ անջնջելի երախտագիտութենէն ընդունին :

ՄԱՂԱԶԱՆՏԻ ԴԵՂ ՄԸ

Գաղղիոյ լրագիրները հետագայ դեղը հոչակեցին մաղձախտին (քուրային) դէմ, իբրեւ շատ օգտակար, եւ պատրաստելը դիւրին :

« Առ մէկ ամ մը երիցուկ (փափաքիա չիլէյի), նոյնչափ ալ անանուխ (նանէ), հինգ վայրկենի չափ եփե մէկ լիպրէ ջրի մէջ ու քամոցէ անցուր : Երկու դգալ օղի կամ ում առ, մէկ դգալ շաքար, եւ վեց դգալ նոր շինած եփոցեղ, ու տաք տաք խմցուր հիւանդին : Կես ժամէն աւելի անցնելէն ետքը նորէն խմցուր նոյն չափով, եւ այն միջոցին ամենեւին ուրիշ բան մի տար խմելու, հապա միայն երկրորդ անգամէն մէկ ժամ ետքը : Ամեն հնարք ըրէ որ հիւանդը չաւ մը տաքնայ : Թէ որ տաքութենէս կաշքիմ ըսելով բացուիլ ուզէ՝ դուն նորէն ծածկէ վրան. նայե որ սաստիկ քրտնի. դրսէն քրտնելովն է որ ներսի տաքութիւնը պիտի պակսի : Երիցուկն ու անանուխը չայի պէս պատրաստե, ու մէջը շաքար զնելով ատեն ատեն խմցուր տաք տաք. անանուխ չգտնուի նէ՝ տիւլիայի ծաղիկ (օխլամուր չիլէյի) գործածէ : Ատեն ատեն գրեխ (ինրիզան) տուր կտաւատով ու խաշխաշի հունտով շինած : Երէ հիւանդը սաստիկ փորու ցաւ ունենայ, երկու մատ կարմիր գինի տաքցուր, մէջը կաղինի չափ քիւրակէ (քիւրեաք) դիր ու խմցուր : Թիւրակեով շինուած գրեխն ալ աղէկ է : Մէյմը որ հիւանդը չաւ քրտնի, վրայի ծածկոցները քերեցուր : Թէ որ սաստիկ զլխի ցաւ ունենայ, սրունքին քերդուց մսին վրայ մանանկսով խառնած կտաւատ դիր ատեն ատեն :

« Հիւանդներ՝ եղած են որ ուրը տաւը օր փորու ցաւ ու փոշնարութիւն ունեցան եւ սրտերինն ետ եկաւ, ու այս դեղով ամենքն ալ առողջացան. բայց դեղին վրայէն պաղ ջուր խմողները մեռան, եւ կըսէին քէ պաղ ջուրը աւելի կըծարեցընէ գիրենք : »

Բ. ՏԵՍԱՐԱՆԻ Ե ԻՐՈՊԱՅ

ԲԱՅՈՒՄՆ ՀԱՄԱՇԻՍԱՐ ՀԱՅԱՆ ԱՐՈՒԵՍԱՀԱՆԳԻՍԻՆ ՈՐ Ի ՓԱՐԵՉ

Մայիսի 15ին առաւօտը խուռն բազմութեամբ լեցուած էր ճարտարութեան Պալատին զիմացի հրապարակը. ժամը տասնին դռները բացուեցան,

եւ հրաւիրանաց տոմսակ ունեցողները ներս բափեցան :

Թեպէտ եւ այլ եւ այլ ազգաց ճարտարութեան